

„ILI ĆE SRBIJA BITI REPUBLIKA, ILI ĆE PRESTATI DA POSTOJI“

Ustavne promene u Srbiji 1989 (I)*

APSTRAKT: U prvom delu teksta o procesu ustavnih promena u Srbiji 1989. prate se događaji u periodu od završetka poznate 8. sednice CK SK Srbije (1987) do pada rukovodstva Vojvodine (1988). U centru analize jesu događaji poznati kao „antibirokratska revolucija“ koju je pokrenuo Slobodan Milošević i otpor koji su rukovodstva srpskih pokrajina, Kosova i Metohije i Vojvodine, pružala izmenama srpskog ustava.

Ključne reči: Slobodan Milošević, Srbija, Jugoslavija, pokrajine, ustavne promene

Posle Osme sednice CK SK Srbije i odstranjivanja Ivana Stambolića iz političkog života, Srbija je bila u „predrevolucionarnom stanju“.¹ Trebalo je, na ovaj ili onaj način, usvojiti amandmane na Ustav tadašnje Socijalističke republike Srbije koji je bio na snazi od 1974. Svi mitovi na kojima je Jugoslavija počivala, politika „bratstva i jedinstva“ i poverenje u SK su nestali, a ekonomski problemi i pitanje Kosova nisu rešavani. Zato su protesti i demonstracije bili svakodnevna pojava, a predvodili su ih kosovski Srbi koji su tada još uvek bili u direktnoj službi Miloševićevog pohoda na vlast.

U senci konačnog obračuna sa Ivanom Stambolićem, nastavljeni su politički sukobi oko ustavnih promena u Srbiji, koji će svoju kulminaciju doživeti 1988. Na sednici Predsedništva CK SK Srbije održanoj 29. oktobra

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016) koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Jasna Dragović-Soso, „Spasioci nacije“. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004, 300.

1987. konstatovano je da postoji još šest spornih pitanja: narodna odbrana, državna bezbednost, funkcija Predsedništva republike, pravosuđe, međunarodna saradnja i planiranje. Stvari se, dakle, nisu pomerile sa mrtve tačke.

Najveći otpor dolazio je iz Vojvodine. Đorđe Stojić, šef pokrajinskog komiteta SK, tražio je da se „na osnovu jasnih partijskih opredeljenja, prevaziđu sporna pitanja kako bi se pred republičku Skupštinu na vreme izašlo sa jedinstvenim predlogom“. Gotovo identične stavove iznela je i Radmila Anđelković („sporna pitanja treba da se reše na liniji opredeljenja SK, u skladu sa postojećim sistemom jugoslovenskog federalizma“) ali ključna pitanja državnosti Srbije nisu se mogla usaglasiti.²

Slobodan Milošević je izneo jednu ideju koja je dobro zvučala u već nestrpljivoj javnosti, ali koja je naišla na veliki otpor u Vojvodini – nespornazume je trebalo rešiti referendumom. Klasni i nacionalno još uvek se preplitalo u njegovoj političkoj filozofiji: „*Pred nama je veoma težak zadatak koji treba obaviti javno i, rekao bih čak, plebiscitarno. Jer pitanja o kojima reč ne mogu da se rešavaju i neće se rešavati metodom kompromisa, već u skladu sa interesima radničke klase i radnih ljudi, u skladu sa interesima srpskog naroda i drugih naroda narodnosti koji žive u SR Srbiji, njihove ravnopravnosti, u skladu sa interesima cele naše zemlje. To znači da se ni za jedno pitanje koje se pokreće sa pozicija socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa ne može unapred reći da se ne sme pokretati, jer onda demokratičnost rasprave ne bi bila cela.*“³

Iz Vojvodine nije bilo nagoveštaja kompromisa. Delegati sva tri veća pokrajinske skupštine izjašnjavali su se 5. novembra o predlogu Ivana Stambolića o ustavnim promenama. Velikom većinom glasova (uz samo jedan glas „protiv“) delegati su prihvatili zaključke pokrajinske Ustavne komisije u kojima se isticalo da je od 26 predloga koji se odnose na regulisanje pitanja od zajedničkog interesa za celu republiku, usaglašeno 19 tačaka. Saglasnost nije postignuta oko tri tačke u celini i oko četiri delimično. Neusaglašena pitanja bila su vezana za regulisanje narodne odbrane, državne i javne bezbednosti, međunarodnu saradnju, proširivanje nadležnosti republičkog Predsedništva i proširivanje zakonodavnih ovlašćenja Republike.⁴

I sve vojvođanske opštine podržale su stav pokrajinske Skupštine. Jedino je iz Odžaka saopšteno da se podržava predlog ustavnih promena republičkog Predsedništva: „*Državnost i atributi državnosti treba da pripada-*

² *Sporno šest pitanja*, Borba, 30. oktobar 1987, 1.

³ *U skladu sa interesima radničke klase, naroda i narodnosti*, Politika, 30. oktobar 1987, 6.

⁴ *Za sedam tačaka i dalje – stop!*, Borba, 6. novembar 1987, 6.

ju više Republici, a pokrajina treba da bude stavljena u funkciju dogovaranja i iznalaženja metoda i načina u tom iznalaženju“.⁵

Ipak, znatna većina je smatrala da je tendencija ustavnih promena da se ukine autonomija pokrajina. Đorđe Radosavljević, predsednik pokrajinskog Predsedništva, ocenio je da Vojvodina ne blokira ustavne promene, već da samo daje svoj pun doprinos tom procesu: „Na nas su se, kad je reč o pojedinim predlozima, vršili pritisci da pristanemo na sve što se predlaže, ali mi tome nismo podlegli jer znali smo da greške ne smemo činiti ni zbog ljudi u Pokrajini, ni zbog SR Srbije, ni zbog SFRJ. Zato smo imali toliko aktivnosti. Trebalo bi znati da bi pogrešna rešenja učinila Vojvodinu nestabilnom“.⁶

I na Kosovu situacija nije bila ništa bolja. Ova pokrajina imala je identičan stav kao i Vojvodina u vezi sa četiri tačke (od 15. do 19) Predloga za promenu Ustava. Pokrajinska Komisija za ustavna pitanja dala je načelnu saglasnost za promene, ali je za 10 tačaka ukupno predlagala ili preformulaciju pojedinih stavova ili uskraćivanje saglasnosti na pojedine pasuse i stavove, ili tačke u celini. Tako su i dalje ostale suštinske razlike, a kako će doći do usaglašavanja stavova, nikome nije bilo jasno.

Nisu prihvaćena, na primer, dva stava iz tačke 15 da se preciziraju „prava i dužnosti“ Republike u opštenarodnoj odbrani. Takođe nisu prihvaćena dva stava koja su regulisala prava republike u oblasti državne i javne bezbednosti, kao i proširenje ovlašćenja Vrhovnog suda Srbije. Sporne su bile i tri odredbe iz tačke 19 koje su se odnosile na međunarodnu saradnju. Kosovska ustavna Komisija nije prihvatila ni jedinstveno regulisanje prostornog planiranja, „jer ono spada u izvorno pravo Pokrajine“. Tačka 26 Predloga ustavnih promena tražila je da republičko Predsedništvo ostvaruje svoje funkcije na celoj teritoriji Republike u oblasti narodne odbrane, unutrašnjih poslova, međunarodne saradnje i ostvarivanja ravnopravnosti „naroda i narodnosti“. Naravno da ni na to nije data saglasnost u potpunosti. Bizarnosti nije nedostajalo ni ovoga puta. Saglasnost nije data ni na tačku 27 koja se odnosila na zaštitu zemljišta od zagađenja, „zbog toga što ni do sada republika nije imala ovlašćenja nad ovom oblašću“.⁷

Ivan Stambolić se poslednji put oglasio u srpskoj javnosti povodom ustavnih promena. Ostao je dosledan svojim idejama, što će samo ubrzati njegov politički pad. I dalje je isticao da se stanje na Kosovu može menjati samo javnom odgovornošću i ustavnim putem: „Predsedništvo SR Srbije uložilo je mnogo truda i energije da promenama Ustava otvori mogućnost da se brzo i pravedno postupa po rešenjima, presudama i drugim odlukama sudova, da zavlada zakonitost. Srbija se i do sada borila da vrši svoj deo odgovornosti za

⁵ Nisu usaglašena neka pitanja zajedničkih interesa, Politika, 6. novembar 1987, 7.

⁶ Isto.

⁷ Pasusi ruše zajednički interes, Borba, 6. novembar 1987, 6.

sve što je izmicalo ruci pravde. SR Srbija mora da preuzme svoj deo odgovornosti za upisivanje pravoslavnih crkava u katastarske knjige kao džamije, za teško objašnjive eksproprijacije zemljišta, za samovlasno zauzimanje nepokretnosti, za pristrasnost inspeksijskih službi, za učešće državnih organa u kupovini zemlje za račun Albanaca, havarije, diverzije, skrnavljenje grobova, paljevine, za sve što svakodnevni život Srba i Crnogoraca čini nepodnošljivim i što ih nagoni na iseljavanje sa Kosova“.⁸

Miloševićeva ideja da se o ustavnim promenama odlučuje na referendumu u Vojvodini dočekana je na nož. Isticano je da odredbe federalnog ustava o referendumu važe samo za osnovne samoupravne organizacije i zajednice (mesne zajednice i organizacije udruženog rada)! Za raspisivanje referenduma o ustavnim promenama morala bi da postoji saglasnost pokrajinskih skupština. Usaglašena ocena političkih foruma u Vojvodini bila je da bi raspisivanje referenduma značilo osporavanje legitimnosti i republičkih i pokrajinskih organa.

Izuzetno dramatično bilo je na sednici Predsedništva Srbije, održanoj 25. novembra, kojoj je predsedavao Ivan Stambolić. Sukob sa vojvođanskim rukovodstvom doživeo je kulminaciju. Razgovaralo se o prispelim mišljenjima na Predlog ustavnih promena.

Od 186 opština i dve gradske zajednice opština u Republici, dobijeno je 156 mišljenja skupština (91 sa teritorije Republike van pokrajina, 17 sa teritorije Kosova i 48 iz Vojvodine). Sve skupštine opština podržale su Predlog da se pristupi promeni Ustava. Najveći deo podržao je Predlog u celini, a jedan deo, i to samo iz pokrajina, podržao je potrebu ustavnih promena, a saglasnost je dao samo u onim pitanjima u kojima su im to predložile ustavne komisije pokrajinskih skupština. Neke opštine u pokrajinama razmatrale su samo predlog svojih ustavnih komisija a ne integralni Predlog Predsedništva Republike, što je dezavuisalo i sam smisao Predloga ustavnih promena. Dve opštine iz Vojvodine podržale su Predlog o promeni, ali je jedna od njih sedam dana kasnije promenila mišljenje, uz izvinjenje što se prilikom dostavljanja prvog mišljenja radilo o „grešci u prekucavanju teksta“, dok je druga zamenila svoje mišljenje novim u kome Predlog prihvata samo u delu u kome je i bila postignuta saglasnost.⁹

Uvodno izlaganje podneo je Aleksandar Mitrović, član Predsedništva Srbije zadužen za ustavnu reformu. On je kritikovao nepoverenje i punu distanciranost pokrajina od ustavnih promena, to jest „od bilo kojih poslova i odnosa u Republici koji se uređuju njenim Ustavom“. Posebno je kritikovao stav kosovske Skupštine koja je i dalje sve republičke organe tretirala kao organe tzv. uže Srbije: „Ovakav sadržaj dostavljenih dokume-

⁸ Na programu se ostaje ili propada, Borba, 10. novembar 1987, 5.

⁹ Usaglasiti stavove, ili – ostavke, Borba, 26. novembar 1987, 3.

nata jasno potvrđuje stav u kome se pokrajine smatraju delom SR Srbije samo po osnovu minimalnog jedinstvenog zakonodavstva i uz uvažavanje izvesnih formi i simbola, dok se u svakom drugom pogledu ponašaju kao ravnopravne Republici“.¹⁰ Mitrović je oštro govorio i o prividu koje su pokrajine želele da nametnu javnosti kako je postignuta saglasnost o najvećem broju spornih pitanja, da su prevaziđeni mnogi otvoreni problemi i da se i nekoliko preostalih mogu, uz malo dobre volje, prevazići i rešiti.

Najburnije je reagovao Đorđe Radosavljević: „Ovde smo slušali gde se preuveličavaju nesaglasnost oko donošenja inicijative za promenu Ustava SRS, a apsolutno potcenjuju postignute saglasnosti oko više tačaka predloga. Dosađajući pozitivan rad čini se ništavnim. Kome to treba? Zašto? Za mene je to skandalozno. Posle tolikog rada, posle toliko zasedanja i angažovanja velikog broja političkih, javnih, kulturnih i drugih radnika i radnih ljudi, Mitrović je smogao snage da izruči toliko neverovatnih kvalifikacija i diskvalifikacija! Zar neko može sebe da stavi iznad Ustava i traženja ustavnih rešenja? To je prosto neverovatno“.¹¹

Nova epoha u političkoj istoriji Srbije kao glavni ideološki predznak imala je – jedinstvo. To će vrlo brzo postati i okosnica kulta Slobodana Miloševića – on je predstavljan kao čovek koji je uspeo da ostvari ono što je bilo najvažnije – jedinstvo nacije. Tako se boljševički model transponovao u novim uslovima. Na početku 1988. kao najvažnije isticano je jedinstvo koje je, navodno, ostvareno u redefinisaniu ustavnog položaja Srbije u jugoslovenskoj federaciji. Tako je propaganda isticala: „Vest koju su svi morali želeti ali kojoj su se jedva mogli nadati, objavljena je krajem prošle nedelje: u Srbiji je zavládala sloga“.¹²

Na početku 1988. izgledalo je da su sporna pitanja razrešena. Predsedništvo Srbije jednoglasno je 7. januara usvojilo dokument pod neobičnim naslovom: „Predlog za izmenu Predloga da se pristupi promeni Ustava

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto. – Uzvratilo je Svetislav Božić. Za njega je skandalozno bilo to što postoje dve republike i jedno uže područje: „Te republike su sada pokrajine, koje imaju sve što ima i republika. Iz tog treba da izađemo. To je skandalozno a ne uvodno izlaganje druga Aleksandra Mitrovića. Neke opštine su poslale svoje saglasnosti sa Predlozima Predsedništva, a posle sedam dana to izmenile jer kažu – štamparska greška! Kako se ta politička volja gradi? Kako taj narod stvara volju, sada da, a za sedam dana tu volju menja. Nema alternative: ili ćemo i dalje mi dizati ruke i saglasiti se da Srbija bude uže područje i da ima dve republike, ili ćemo to menjati. U suprotnom, ovo Predsedništvo mora da da ostavku i da dođe drugo koje svoju inicijativu mora da dovede do kraja. Za mene više nema minimum krize ili maksimum krize. Kriza mora da bude potpuna da bismo došli do jednog zaključka da tako više ne može da postoji“ (Dve republike i jedna pokrajina, Borba, 26. novembar 1987, 3).

¹² Velizar Zečević, Sloga u Srbiji, NIN, 17. januar 1988, 8.

SR Srbije“. Javnost je obaveštena da se sa tim predlogom saglasne i pokrajine, a čak je i Bajram Seljani, predsednik Predsedništva Kosova, izjavio da ostvareni stepen usaglašenosti predstavlja „pobedu progresivnih snaga na čelu sa Savezom komunista“, kao i da je zadat „odlučan udarac nacionalističkim, desničarskim i destruktivnim snagama koje su težile da ustavne promene iskoriste za svoje ciljeve“. ¹³ Predmet usaglašavanja bile su ustavne odredbe u oblastima odbrane, javne bezbednosti, pravne zaštite, javnog tužilaštva, međunarodne saradnje, jedinstvenog plana, prostornog planiranja, republičkog zakonodavstva, zaštite zdravlja i Predsedništva republike.

Skupština Srbije zasedala je 11. januara 1988. i činilo se da je slomljen otpor pokrajina, pre svega rukovodstva Vojvodine, da se Srbija konstituiše kao država na celini svoje teritorije. Aleksandar Mitrović je izjavio: „Sa zadovoljstvom konstatujem da su zajednički rad, međusobno poverenje i izrazita spremnost svih učesnika za traženje najadekvatnijih i što jasnijih i preciznijih formulacija svake od desete, u prethodnom postupku nedovoljno usaglašanih tačaka Predloga da se pristupi promeni Ustava SR Srbije dali veoma zadovoljavajuće rezultate i rezultat tog, zaista delikatnog posla su ove izmene tačaka u Predlogu koji danas razmatramo“. ¹⁴

Najspornije su bile tačke koje su se odnosile na funkcionisanje narodne odbrane i državne bezbednosti. Sada je postignut kompromis oko ostvarivanja ovih funkcija na celoj teritoriji Republike. Ali, odmah je bilo jasno da sve neće ići tako glatko, jer je iz Srbije istovremeno potekla i inicijativa da se ukinu pokrajinska državna predsedništva.

O ustavnim promenama u Jugoslaviji razgovaralo se na 12. sednici CK SKJ (13. januara 1988). Slobodan Milošević je rekao da je u Srbiji ostvareno „jedinstvo“ po pitanju ustavnih promena, ali je i dalje ostao veran jugoslovenskoj retorici: Jugoslavija i dalje treba da postoji na principima „bratstva i jedinstva“, kao i njeno „socijalističko federativno uređenje, zasnovano na društvenoj svojini i vlasti radničke klase“. ¹⁵ Milošević je, međutim, istovremeno najavio ono što će u vrlo bliskoj budućnosti obeležiti njegovu vlast i iz temelja potresti Jugoslaviju: pošto je kriza bila duboka a vreme „burno i teško“, o sudbini države narod je trebalo da se izjasni direktno a ne preko svojih predstavnika. Milošević je kritikovao one koji su se plašili „narodne volje“, koji su imali „primedbe na narod kada se odvaži da ih kritikuje, da se s njima ne slaže“. ¹⁶

Slovenački delegati podržali su reformu federacije, ali su naglasili i neophodnost jačanja „samostalnosti i odgovornosti“ republika. Federalni

¹³ Navedeno prema: *Borba*, 8. januar 1988, 3.

¹⁴ Navedeno prema: *NIN*, 17. januar 1988, 8.

¹⁵ Slobodan Milošević, *Godine raspleta*, Beograd 1989, 187.

¹⁶ Isto, 188–189.

centar svoj autoritet mogao je da poveća samo kvalitetom rada a ne većim ovlašćenjima, kako se izrazio Franc Šetinc. Što se tiče promena u Srbiji, samo je ukazano na „veliki značaj“ postignute saglasnosti između Srbije i njenih pokrajina, kao i da treba uložiti „dodatne napore“ na usaglašavanju stavova o svim pitanjima ustavnog regulisanja „jedinstva i zajedništva“ u Srbiji.¹⁷

Svestan da je njegova vlast sve stabilnija i da mu od federalnog rukovodstva, bilo partijskog bilo državnog, više ne pretila opasnost, Milošević je govorio kako Srbija ne želi da se odrekne svog prava da bude republika i poslao vrlo jasnu poruku da se „novi kurs“ u Srbiji više neće obazirati na stavove drugih članica jugoslovenske federacije: *„Snage koje van Srbije, pod argumentacijom o njenoj specifičnosti, žele da je liše tog prava, da bude republika, treba odmah da znaju da ta argumentacija u Srbiji neće proći. U tom pogledu, koaliciju u Srbiji nemaju s kim da prave“*.¹⁸

Kod Miloševića je na snazi i dalje bila socijalistička retorika. Njeno osnovno obeležje bila je demagogija, a kada se na taj način više nisu mogli rešavati nagomilani ekonomski i društveni problemi, nacionalno je dobilo primat i postalo je osnovni kohezivni faktor jednog društva u raspadanju.

Milošević je najavio i pokretanje brze društvene reforme. Na 9. sednici CK SK Srbije (27. januara 1988) govorio je o procesu demokratizacije koji je otpočeo u Srbiji, što je dalo prve pozitivne rezultate: promene na Kosovu, saglasnost oko promena ustava Srbije i kadrovske promene. Zatražio je pokretanje „velike bitke“ u oblasti ekonomije kako bi se suzbili neefikasnost, nerad, dezorganizovanost a građanima Srbije otvorila perspektiva boljeg života: *„Nema čoveka koji ne želi da pomogne da Srbija, kao i cela naša zemlja, izađe iz ekonomske zaostalosti, da stane na svoje noge u tom pogledu i omogući svojim građanima da žive bolje. Međutim, ako se stvari prepuste spontanom toku, ljudi zaista ne znaju kako da pomognu, šta svako pojedinačno, u svom životu i u svom kolektivu da učini da bi stvari krenule nabolje. Neodoljivo se nameće utisak da nisu samo to male plate koje pritiskaju dušu ljudi, već besperspektivnost kojoj su izloženi. I zato je mobilizacija na savladavanju ekonomske krize i realna i već prisutna i istovremeno jedina šansa da se kriza pobedi“*.¹⁹

Da je jedinstvo sa pokrajinama bilo prividno, pokazale su i stručne rasprave oko ustavnih promena. U Srbiji je i dalje dominirala ocena da republika ima sužene nadležnosti, ali i da pokrajine nisu sposobne da nose svoju autonomiju. Iz Novog Sada i Prištine je sve snažnije branjena teza da ustavne promene u Srbiji moraju da budu zasnovane na „volji subjekata“ koji i sačinjavaju Republiku. Pravce budućeg sučeljavanja najavio je Vladan

¹⁷ Navedeno prema: NIN, 17. januar 1988, 10–11.

¹⁸ S. Milošević, *Godine raspleta*, 190.

¹⁹ Isto, 194–195.

Kutlešić na savetovanju na beogradskom Pravnom fakultetu, održanom 4. marta 1988. Trebalo je redefinisati ustavnu poziciju Predsedništva Srbije, jer ono nije funkcionisalo kao Predsedništvo cele teritorije Srbije: „*Bilo je mesto na kome se dogovaraju i usaglašavaju sva tri dela Republike umesto koordinator tog delovanja, kakva mu je ustavna uloga*“.²⁰

Kada su počele da projevavaju prve ideje o mogućem političkom pluralizmu u Srbiji, Milošević ih je odmah svrstao u „neprijatelje“ socijalizma i Jugoslavije. Tako je na 16. sednici Gradskog komiteta SK Beograda 8. aprila 1988. rekao: „*Svako ko je do sada u manjoj ili većoj meri prikrivao svoju mržnju prema socijalizmu i Jugoslaviji, misli da je vreme da je ispolji bez posledica. I da će ta mržnja, zaodivena u ideje o političkom pluralizmu, višepartijskom sistemu, privatnoj svojini, ličiti na demokratiju. Bilo bi tragično ako ni iz takve lekcije o jedinstvu antikomunističke opozicije u borbi protiv Jugoslavije i socijalizma ne bismo konačno izvukli pouku o nužnosti jedinstva jugoslovenskih komunista u borbu za bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije, dakle borbi za Jugoslaviju i socijalizam. Nema razloga da se antijugoslovenskom i antisocijalističkom frontu ne kaže otvoreno gde mu je mesto i kakva mu je sudbina. To izmotavanje i prenemaganje sa onima za koje znamo da ne žele dobro našoj zemlji, ni našim narodima, ali odlažemo reagovanje ili ga ublažavamo iz inferiornog straha da nam se ne prebaci politika čvrste ruke dovelo nas je, na primer, do Kosova, do strašne neodgovornosti na svim mogućim mestima. Zato ćemo mi u Srbiji uvek reći ne samo šta mislimo, već ćemo i uraditi ono što mislimo*“.²¹

Tako je Milošević postavio temelj svoje konzervativne revolucije: državnost Srbije, uz odbranu socijalizma i monopola Saveza komunista. Te stavove potvrdio je i 14. aprila, na sednici CK SK Srbije: mora se izvesti društvena reforma; Savez komunista treba da omogući radničkoj klasi da „neposredno“ izrazi svoje interese: „*Ovo opredeljenje u Srbiji počelo je da se ostvaruje, pre svega, u nastojanju da se reši Kosovo kao jedna od centralnih manifestacija krize*“.²²

Tokom aprila i maja 1988. vođena je javna rasprava o amandmanima na Ustav Srbije. Da će uslediti novi nesporazumi na relaciji republika–pokrajine, bilo je jasno kada je Vukašin Jokanović, predsednik Ustavne komisije (i Skupštine) Kosova, najavio da treba izmeniti i status pokrajina u federaciji. Namera Beograda bila je da se izvrše i promene federalnog ustava kako bi se povukla jasna razlika – da je SR Srbija država, a pokrajina „socijalistička demokratska zajednica“ u sastavu SR Srbije i konstitutivni element federacije“.²³

²⁰ Navedeno prema: *Borba*, 5–6. mart 1988, 7.

²¹ Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 202–203.

²² Navedeno prema: *Borba*, 15. april 1988, 1.

²³ *Borba*, 13. maj 1988, 5.

Sve razlike ponovo su na površinu isplivale 10. juna kada je zasedala Komisija za ustavna pitanja Skupštine Srbije. Najviše primedbi stiglo je iz Vojvodine. Milivoj Vujadinović, predsednik vojvođanske Komisije za ustavna pitanja, rekao je da su odbačeni svi predlozi iz ove pokrajine koji su štitili istinsku autonomiju. Iz Vojvodine je traženo da njihovi stavovi ostanu kao alternativni u javnoj raspravi koja je trebalo da se vodi do 31. oktobra, ali to nije prihvaćeno. Vujadinović je samo kratko konstatovao da u takvoj situaciji on ne zna kako u zajedničkom radu tražiti izlaz i doći do saglasnosti: „I pored ove današnje odluke ustavne komisije Skupštine SR Srbije ja se nadam da će prevladati razum i da će se u zajedničkom i demokratskom radu naći neka zajednička rešenja. Ako se i dalje, međutim, u republičkim institucijama bude insistiralo na većinskom mišljenju, mislim da će morati da se angažuju Savez komunista i druge subjektivne snage“.²⁴

Javna rasprava počela je sa velikim, starim razlikama, s tim što je bila uočljiva uzdržanost albanskih predstavnika. Bitku sa Beogradom preuzela je, kao i ranije, Vojvodina kako bi se branila „principijelnost“ protivljenja ustavnim promenama. I dalje su sporna bila pitanja narodne odbrane, državne bezbednosti, krivičnog zakonodavstva i društvenog plana Republike. Iz Srbije je govoreno da su vojvođanski predlozi čak i ispod nivoa ustavnih rešenja iz 1974. odnosno, da se predlaže partnerstvo u odlučivanju i federalni oblik autonomije. Iz Vojvodine je samo odgovarano da treba nastaviti zajednički rad na traženju prihvatljivih rešenja.

Smjena na čelnim funkcijama u Predsedništvu CK SKJ obavljena je 29. juna 1988. na 15. sednici Centralnog komiteta. Za predsednika Predsedništva izabran je Stipe Šušvar, a za sekretara Stefan Korošec.²⁵ Kod Miloševića je najviše nervoze stvaralo rukovodstvo Vojvodine koje nikako nije htelo da prihvati promene Ustava Srbije, kao i da u potpunosti podrži njegovu politiku prema Kosovu. U Novom sadu posebno teško su doživljene optužbe da je vojvođansko rukovodstvo separatističko i da podržava „albansku kontrarevoluciju“. Dosledno je branjeno pravo na autonomiju, pa je krajem juna zaključeno da predlozi Beograda o promenama u domenu narodne odbrane, državne i javne bezbednosti i uloge predsedništva u ovim oblastima, krivično-pravne zaštite i odnosa vrhovnih sudova u Republici prevazilaze dotadašnja ovlašćenja Republike Srbije, „što radnim ljudima i građanima u Pokrajini onemogućava da ostvaruju svoja suverena prava u SAP“.²⁶

Iz Vojvodine je rečeno i da su novi predlozi o promeni Ustava Srbije istovetni sa onim što je „zagovarala srpska buržoazija između dva rata, za šta se zalagao srpski nacionalni pokret i reakcionarna crkva“. To je bio

²⁴ Navedeno prema: *Borba*, 11–12. jun 1988, 6.

²⁵ *Borba*, 30. jun 1988, 6.

²⁶ Navedeno prema: *Borba*, 29. jun 1988, 3.

nagoveštaj otvorenog sukoba i Milošević je pokrenuo akciju da ga razreši jednom zauvek. Kada je stigla najava da će Srpski pokret otpora organizovati „miting istine“ u Novom Sadu, Đorđe Radosavljević je izjavio kako im se preti: „Šolević organizuje da dođe, ako ne kao grupa, ono kao delegacija, i da traži podršku naroda protiv rukovodstva koje je navodno separatističko. Oni žele, i svi koji ih podržavaju, da se ovde napravi novo Kosovo, a onaj ko želi da vlada, ne bira sredstva“.²⁷

Nagoveštaj bure mogao se naslutiti kada je NIN 3. jula objavio opširan intervju sa Miloševićem. On je, ne pominjući izričito rukovodstvo Vojvodine, rekao da „delovi rukovodstava pokrajina“ žele da pokrajine budu države: „Zato se vode pregovori za osvajanje nekih prava koja, ako budu usvojena, predstavljaju osnovu za cepanje Srbije na tri samostalna i međusobno odvojena dela – na tri države“.²⁸

Zatim je Milošević, prilikom obeležavanja Dana ustanka u Srbiji, 6. jula govorio u Kostolcu. Rekao je da je na „dnevnom redu“ istorija i da su iza Srbije daleko „beskrajne godine ropstva, okupacije, ratova, logora, muka – prošlost duga, teška sva od rana“. Više je nego jasno poručio šta će se dešavati u budućnosti: „Srbiji reforma treba da omogući ekonomski razvoj i teritorijalni i politički integritet. One sfere njenog života koje su danas ugrožene. I u tom pogledu Srbija nema izbora – ili će se konstituisati kao republika, teritorijalno i politički, i mobilisati sve snage kojima raspolaže za svoj ekonomski i kulturni razvoj, ili će prestati da postoji. U pitanju nije politički, nego istorijski trenutak. Za sudbinu te istorijske odluke, odnosno sudbinu našeg sutrašnjeg dana, odgovornost snosimo samo mi“.²⁹

Iz Vojvodine je odgovoreno da Srbija nije neravnopravna u federaciji zbog toga što ima dve pokrajine u svom sastavu. Predsedništvo PK SK Vojvodine reagovalo je 6. jula na intervju Slobodana Miloševića NIN-u. Odlučno su odbačene Miloševićeve tvrdnje da je vojvođansko rukovodstvo to koje pokreće akciju kako bi se Srbija pocepala na tri dela, na tri države: „Postavlja se pitanje: kako može Slobodan Milošević da daje takve ocene o delu rukovodstva u SAP Vojvodini kada nijedan organ SKJ i SKS nije utvrdio takve stavove? Do sada je dokumentima Saveza komunista i u političkoj javnosti ocenjivano da je zahtev da pokrajina bude republika, odnosno država, parola albanskih nacionalista, a sada se u ovom intervjuu, zapravo, javno tvrdi da iza takvog zahteva stoje i delovi rukovodstava u pokrajinama. Predsedništvo PK SK Vojvodine smatra da ovakve neodgovorne izjave ne doprinose jačanju međusobnog poverenja i razvoju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji“.³⁰

²⁷ Borba, 2–3. jul 1988, 5.

²⁸ 47 pitanja Slobodanu Miloševiću, NIN, 3. jul 1988, 13.

²⁹ Politika, 7. jul 1988, 1.

³⁰ Borba, 7. jul 1988, 3.

Zatim su Srbi sa Kosova 9. jula održali veliki miting u Novom Sadu koji je bio uperen protiv pokrajinskog rukovodstva. Milošević je u početku bio protiv ovog mitinga, što je vođama Srba sa Kosova eksplicitno saopštio Milomir Minić.³¹ Miting je održan pod dominantnom parolom „Jedinstvena Srbija – naša sudbina“. Srbi su zahtevali smenu najviših rukovodilaca Vojvodine i pozvali narod da im se pridruži. Protestovalo se protiv „neshvatljivih ustavnih rešenja“ a Srbima sa Kosova priključio se i deo stanovnika Novog Sada.

Ljudu koji su došli na miting su legitimisani, a u jednom trenutku je isključena struja u delu grada gde je održavan miting. Pokrajinsko partijsko rukovodstvo odmah je osudilo miting. Pokrajinska konferencija Socijalističkog saveza Vojvodine je ocenila da namera organizatora nije bila da se iznesu „realni problemi, već uznemiravanje javnosti u Novom Sadu, Vojvodini, pa i šire. Odgovornost za takav postupak, kao i za sadržaj parola koje su se čule, snose oni koji su inspirisali i organizovali ovaj dolazak u Novi Sad“.³²

Boško Krunić, član Predsedništva CK SKJ, sutradan je u čisto srpskom selu Prhovo kod Pećinaca govorio kako niko u Vojvodini nikada nije tražio republiku, tvrdio je da je u pitanju manipulacija rukovodstva Srpskog pokreta otpora i da to neće doprineti rešavanju kosovskog problema: „Obmanjuju te ljude da vojvođansko rukovodstvo neće jedinstvo, da su njihova sva zla zbog toga. Mi znamo šta je nacionalizam, šta je bratoubilaštvo. Mi znamo za cenu mržnje i noža, za psihozu iskopanih sekira, istrebljenja – kad čovek čoveka mrzi zbog vere i nacije. Ne čuva se bratstvo i jedinstvo parolama, nego strpljivim i odgovornim radom i odnosom prema onome što jeste tekovina i temelj ravnopravnosti. [...] Ne može se u Vojvodinu dovoditi narod da bi se tražila srpska podrška i saglasnost. Tu žive brojne nacije. Ne može se bez posledica pozivati na ugroženost srpskog naroda koji je, usput rečeno, i najbrojniji, koji nije ugrožen, ali hoće da ravnopravno živi sa drugima. Ne može se uzvikivati tuđa parola i pesma, unositi pogubno seme razdora, tu gde je predugo lečenje rana“.³³

Ali, događaji su počeli da se razvijaju u drugom pravcu. Kao dominantno, u Srbiji je šireno uverenje da rukovodstvo Vojvodine nije pokazalo razumevanje za probleme Srba i Crnogoraca sa Kosova. Socijalistički savez Beograda ocenio je 11. jula da je pokrajinsko rukovodstvo ušlo u sukob sa narodom, da su „besmisleni pozivi“ na odbranu autonomije Vojvodine jer

³¹ Miroslav Šolević je o tome 1993. rekao: „Ja sam ustao na sastanku i rekao: – Molim vas, mi više nećemo da se pogađamo. Ne treba više niko da nam dolazi. Mi ćemo od sada da idemo da podložimo vatru pod prozore onih koji su protiv nas. Idemo mi u Novi Sad. U hodniku mi Minić kaže: – Jesi li ti poludeo? – Ja mu onda šapućem: – Ajde, ti se ne seki-raj“. (Borba, 10. februar 1993, 11).

³² Politika, 10. jul 1988, 7.

³³ Politika, 11. jul 1988, 5; Borba, 11. jul 1988, 1.

nju niko ne ugrožava i da je u pitanju strah od demokratije, „od sutra koje neće dozvoljavati potčinjavanje, deljenje i vladanje nad svojom teritorijom, svojim delom naroda, svojim delom budućnosti“. Zato je bila neophodna borba protiv birokratije „koja svoju snagu crpi u slaboj Srbiji i Jugoslaviji, u podelama, u nacionalnim konfliktima“.³⁴

Sutradan je novosadska partijska organizacija zatražila da CK SKJ razmotri „idejno-političku situaciju“ u Srbiji kako bi se očuvalo bratstvo i jedinstvo. Rečeno je i da su Srbi sa Kosova zlopotrebili gostoprimstvo Novosađana, da je u pitanju deo „smišljenog rasporeda“ i da su demonstracije vodili ljudi koji nemaju ništa zajedničko sa SK i socijalističkom Jugoslavijom.³⁵ I Predsedništvo CK SKJ zauzelo je 12. jula stav da su u pitanju „politički veoma štetna okupljanja i demonstriranja“ i oblik „nedemokratskog pritiska“ kojim se zlopotrebljava težak položaj Srba i Crnogoraca na Kosovu.

U napad na vojvođansko rukovodstvo prvo je 13. jula krenula partijska organizacija na Beogradskom univerzitetu. Petar Škundrić, predsednik Univerzitetskog komiteta, rekao je da „komunisti, radni ljudi i studenti Beogradskog univerziteta“ ne mogu da prihvate „proizvoljne ocene i uvredljiva istupanja“ Đorđa Radosavljevića i Boška Krunića: „Komunisti sa Univerziteta neće odustati od zahteva da SR Srbija mora biti ustavno konstituisana kao i ostale republike, s tim da se ne dovodi u pitanje autonomija pokrajina“.³⁶

O aktuelnim dešavanjima razgovaralo se 14. i 15. jula na sednici Centralnog komiteta SK Srbije. Sednica je trajala neprekidno 20 sati, uz 80 govornika, i to je bio prvi sukob „antibirokrata“ i „autonomaša“. Tada su „razmenjivani udarci, teške optužbe, lepljene etikete i koristile se dotle neuobičajene reči“.³⁷ Dominirale su ocene da je u Srbiji na delu vanredna situacija i da je neophodan i „vanredni odnos“; da se na dnevni red foruma ne može stavljati narod koji se okuplja kako bi dobio osnovna ljudska i građanska prava; rečeno je da protesti Srba sa Kosova nisu skupovi nacionalista i „zavedenih ljudi“ već ljudi koji od svoje države zahtevaju da im obezbedi „spokojan život“.³⁸ Nebih Gaši je tražio da se ne obnavljaju „mitološka izlaganja“ u kojima se pominju reči genocid, teror i nasilje: „Za to sam da vidimo i stvarno preciziramo šta je to genocid, gde je teror i u kojim prilikama u ovom periodu organi na Kosovu nisu blagovremeno preduzimali određene mere za eliminisanje takvih pojava“.³⁹

³⁴ *Politika*, 12. jul 1988, 1.

³⁵ *Borba*, 13. jul 1988, 3.

³⁶ Navedeno prema: *Borba*, 14. jul 1988, 4.

³⁷ Ivan Torov, *Politička tuča među drugovima*, *Borba*, 26. januar 1993, 15.

³⁸ *Borba*, 15. jul 1988, 1.

³⁹ Isto, 3.

Na kraju je zatraženo i da Predsedništvo CK SKJ otvori raspravu o dolasku Srba i Crnogoraca u Novi Sad; snažno je još jednom podržana borba za promenu Ustava iz 1974. i ocenjeno da to ne predstavlja napad na Tita. Sukob republičkog i pokrajinskog rukovodstva bio je takav da je u jednom trenutku izgledalo da će doći do njihovog potpunog odvajanja. Polemisalo se oko saopštenja Predsedništva CK SKJ – iz Vojvodine je rečeno da je ono osudilo dolazak Srba sa Kosova u Novi sad, a Milošević je osporavao legitimnost tog saopštenja jer nikakva rasprava o događajima u Novom Sadu nije ni vođena.⁴⁰

U završnoj reči Milošević je kao prioritetan zadatak označio omogućavanje bezbednog života svima na Kosovu i uspostavljanje državnosti Srbije. Prvi put je najavio upotrebu nekih drugih „sredstava“ osim političkih, za smirivanje stanja u južnoj srpskoj pokrajini: *„Tužne i apsurdne reči kao što su uža Srbija, Srbija van pokrajina, iščeznuće kad bud iščezla ta tužna i apsurdna situacija u Srbiji koje je pravno nemoguća, politički reakcionarna, moralno neprihvatljiva. Zato je glavni zadatak na Kosovu u ovom trenutku da se obezbedi fizička i pravna sigurnost građana. Najbolje je kada se ona može obezbediti političkim sredstvima. Ona, međutim, u postojećoj situaciji nisu dovoljna. I dok situacija na Kosovu ne bude toliko izmenjena u pozitivnom smislu da politička aktivnost bude dovoljna za regulisanje položaja ljudi, moraće da se, u međuvremenu, primene sredstva koja u tom pogledu stoje na raspolaganju državi“*.⁴¹ Milošević je podržao i miting u Novom Sadu: *„Niko nema pravo da odbije da razgovara sa ljudima, da ih presreće s milicijom, da im ukida struju i vodu an 40 stepeni i sve vreme daje iskrivljene informacije o događaju“*.⁴²

Vatra „antibirokratske revolucije“ upaljena je 16. jula 1988. Kada je vojvođansko rukovodstvo shvatilo da je Milošević krenuo u direktan obračun sa njima, obelodanilo je sadržaj „snimljene rasprave“ sa zatvorene sednice Pokrajinskog komiteta SK Vojvodine od 13. jula. Na toj sednici rečeno je kako su skupovi Srba i Crnogoraca sa Kosova nacionalistički, da je u pitanju „panslovenska misija sa juga na sever republike“; izrečene su i određene kritičke ocene na račun srpskog rukovodstva. Iz toka diskusije moglo se zaključiti da je vojvođansko rukovodstvo shvatilo kako je pogrešilo što se oportunistički ponelo na Osmoj sednici kada je potcenilo moć Slobodana Miloševića.⁴³

⁴⁰ Navedeno prema: *Borba*, 16–17. jul 1988, 6.

⁴¹ Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 249.

⁴² Isto, 251.

⁴³ Đorđe Stojšić je oštro kritikovao Miloševićev intervju NIN-u i govor u Kostolcu: *„To su strašne reči, šta je sve tu izgovoreno“*. Milošević je bio čovek sa nerealnim ambicijama i „pada u sve veće greške, greške koje postaju pogubne. Ako se on ne zaustavi, ako mi ne nađemo snage u SKJ, ko zna gde ćemo ići i gde će nas sve to skupa odvesti“. General-pukovnik Petar Matić je u Miloševiću i Borisavu Joviću video one koji „ispaljuju rafale“ u SK Voj-

Miloševićeva propagandna mašinerija obavestila je građane Srbije da se tako „na dosad nezapamćen način blati i napada rukovodstvo SR Srbije i SK Srbije, a posebno Slobodan Milošević“. Predrag Vitas je na Televiziji Beograd pročitao i sledeće reči: *„Ostajemo šokirani birokratskom neosećajnošću za muke ljudi koji su se zaputili stotinama kilometara zbog nevolje, pa im se pritom struja i vođa uskraćuju. I sad isti ti čije procene u javnosti nisu prihvaćene, pokušavaju da sopstvenu odgovornost za ceo tok događaja prebace na najviše rukovodstvo u Srbiji“*.⁴⁴

Miroslav Ćosić je pisao kako su „maske skinute“, da je sednica PK SK Vojvodine bila uperena protiv „srpskog naroda i rukovodstva SR Srbije“; u pitanju je bio „neargumentovan, diskvalifikatorski, krajnje uvredljiv“ napad sa očiglednom namerom da se smeni srpsko rukovodstvo: *„Sada postaje donekle jasnije zašto sa promenama ide dosta teško, više nego sporo. I oni manje obavешteni danas vide da je u pitanju birokratska koalicija, a u ovom trenutku već možemo reći i zavera protiv promena, iza koje stoje određeni interesi“*.⁴⁵

Istoga dana počeli su protesti širom Srbije; prednjačili su radnici koji su poručivali da je u pitanju „bezočni napad“ na srpski narod i njegovo rukovodstvo i da oni žele „pravu republiku“ Srbiju. Protestovalo se i 17. jula širom Srbije; iskazana je puna podrška Miloševiću, a svuda su osuđene „krajnje neodgovorne i autonomaški zaslepljene“ izjave vojvođanskog rukovodstva. Beogradski sindikat je ocenio da je u pitanju pokušaj zaustavljanja demokratskih procesa u Srbiji; drugi su govorili da je vojvođansko rukovodstvo direktno podržalo albanske separatiste; borci Kragujevca ocenili su da partijsko rukovodstvo Vojvodine razdvaja radničku klasu, a svi su tražili najhitnije izmene republičkog ustava.

Protesti su se širili, a srpski režim je govorio kako se „narod izjasnio“. Gotovo da nije bilo fabrike u Srbiji koja nije organizovala proteste sa kojih su upućivani telegrami podrške Slobodanu Miloševiću i SK Srbije. Tako su radnici fabrike „Zelengora“ iz Umke pisali: *„Naše ime nastalo je po legendarnoj planini i mi hoćemo da živimo u jednoj zemlji – Jugoslaviji. Vređa nas što nam se prebacuje da smo za ustavne promene zbog srpstva“*.⁴⁶ Tražena je ostavka kompletnog vojvođanskog rukovodstva, a mediji su izveštavali o „spontanoj reakciji“ naroda. Radnik Aleksandar Stojiljković iz vranjskog

vodine. Posebno je kritikovao Miloševiću izjavu da će Srbija biti republika ili je neće biti: *„To može da kaže neki književnik ili neki gulanfer na ulici. Tu ima posledica za takvu izjavu, a tu ima i prepotentnosti. Srbija će živeti i bez Miloševića i sa Miloševićem“*. (Navedeno prema: NIN, 24. jul 1988, 9–19).

⁴⁴ Predrag Vitas je već 19. jula imenovan za glavnog i odgovornog urednika Informativnog programa Televizije Beograd.

⁴⁵ *Politika*, 17. jul 1988, 7.

⁴⁶ *Politika*, 19. jul 1989, 1.

„Zavarivača“ je izjavio: „*Bila bi mi čast da budem član Partije*“.⁴⁷ Tokom leta 1988. nije bilo većeg mesta u Srbiji u kome nije održan miting u znak podrške Miloševićевой politici za „uspravljanje Srbije“. Pevale su se pesme „*Oj Srbijo iz tri dela, ponovo ćeš biti cela*“.

Milošević je tražio da se hitno održi sednica Predsedništva CK SKJ. Ona je održana 18. i 19. jula, bila je burna, obeležena žestokom polemikom Miloševića i Krunića, a sa nje je izdato samo službeno saopštenje. Utvrđeni su „ocene i stavovi“ povodom dolaska Srba sa Kosova u Novi Sad: osnovni uzroci protestnih okupljanja bili su u „neprevladanim, veoma krupnim teškoćama njihovog položaja, života i bezbednosti“. Snažno je branjen stav da sve probleme treba rešavati institucionalno, „bez jednostranih ocena i pritisa, oportunitizma i birokratske ravnodušnosti“. Osuđene su i neke „neprihvatljive parole“ sa mitinga u Novom Sadu i osporavanje karaktera autonomije Vojvodine. Predsedništvo je zatražilo da se odmah prekinu sve „neprincipijelne polemike, neargumentovane prozivke i optuživanja“ u pojedinim partijskim organizacijama. Zahtevano je i da se prekinu protestni skupovi, kao i „euforično i neobjektivno pisanje“.⁴⁸

Milošević je, osnažen posle podrške koju je dobio, poručio građanima Srbije da treba da budu sigurni da se od promena neće odustati. Tako je na sednici Predsedništva CK SK Srbije 22. jula izjavio: „*I u nekoliko proteklih dana širom Srbije održavali su se veliki mitinzi. Na svim tim skupovima izraženi su zahtevi da se izvrši privredna i društvena reforma. Pružena je podrška Savezu komunista Srbije i rukovodstvu Srbije u odlučnom opredeljenju za reformu političkog i privrednog sistema. Takvi stavovi radnih ljudi, građana i komunista Srbije su vid demokratskog izražavanja mišljenja o predstojećim promenama, kao i velika i neprocenjiva podrška rukovodstvu Srbije*“.⁴⁹

Burni politički događaji u Srbiji i podrška naroda za Borisava Jovića bili su znak da je došao „istorijski trenutak“ za rehabilitaciju socijalizma.⁵⁰ Zatim je 25. jula održana sednica Skupštine Srbije, čiji je Jović bio predsednik, kada su usvojeni Nacrti amandmana na ustav Srbije. Amandmanima je trebalo omogućiti da se Srbija ustavno konstituiše na celoj svojoj teritoriji. Osnovne teze bile su da srpski narod ima pravo na „svoju republiku kao i drugi narodi“ i da okviri i granice autonomije ne smeju da ugroze državnost republike Srbije i njene jedinstvene funkcije.⁵¹

Odbačeni su predlozi obe srpske pokrajine da se u javnu raspravu puste njihovi alternativni predlozi („to ne bi značilo ništa drugo nego prihvatanje kao ravnopravne mogućnosti da se ništa bitno ne promeni“). Iz

⁴⁷ Isto, 9.

⁴⁸ Navedeno prema: *Borba*, 20. jul 1988, 1 i *Borba*, 21. jul 1988, 1.

⁴⁹ *Politika*, 23. jul 1988, 1.

⁵⁰ Isto, 6.

⁵¹ *Politika*, 26. jul 1988, 1.

Kosova je traženo da se nastavi zajednički rad na usaglašavanju stavova, kao i da se izostavi predlog o raspisivanja referenduma na kome bi se izglasale ustavne promene jer bi se tako sproveda majorizacija od strane većinskog naroda. I taj predlog je odbijen uz obrazloženje da pokrajine nisu države. Srpski delegati govorili su da je nacionalno pitanje u Srbiji rešeno na najbolji način u svetu, ali da deo nacionalnih manjina želi da se nametne većini. Nisu prihvaćene ni ocene da se srpsko rukovodstvo služi političkim pritiscima i da ima oslonac u nacionalističkim krugovima. Dragan Nikolić, predsednik veća opština, tim povodom je rekao: „Savez komunista Srbije se oslanja isključivo na radničku klasu i na njene interese. Savez komunista nikada nije paktirao sa nacionalistima, niti je u antikomunističkim snagama tražio političke partnere“.⁵²

O burnim događajima Predsedništvo CK SKJ ponovo je raspravljalo 27. jula 1988. Srbi sa Kosova najavili su masovan dolazak u Beograd, jer je posle sednice Predsedništva sledio i partijski plenum. Milošević je, pošto je dobio masovnu podršku u Srbiji i stekao početnu prednost u forumskom nadmudrivanju, zahtevao da se odustane od dolaska. Predsedništvo CK SK Srbije Srbima sa Kosova poručilo je sledeće: „Najavljivanje dolaska shvatamo kao izraz velike težine kosovske stvarnosti sa svim opasnostima koje ona nosi i istovremeno kao najoštrij zahtev da svi u Jugoslaviji izvrše svoje obaveze. Zalažući se za stav da se ne dolazi u Beograd za vreme održavanja sednice CK SKJ, nikako ne dovodimo u pitanje opravdano nezadovoljstvo Srba i Crnogoraca uslovima života u pokrajini, zahteve da se obezbedi pravda na Kosovu, niti njihovo dosadašnje angažovanje da se sazna puna istina o Kosovu. Ali, u ovom trenutku kada je narasla podrška svih radnih ljudi i komunista Jugoslavije da se problemi Kosova reše, dolazak u Beograd ne bi tome pomogao“.⁵³ Milošević je obećao da će na partijskom plenumu zahtevati utvrđivanje konkretne odgovornosti, a najavio je i da će sednica biti otvorena za javnost.

Sednici Centralnog komiteta SKJ, 16. po redu, održana je 29. i 30. jula 1988. Sednica je direktno prenošena na Televiziji Beograd. Uprkos protivljenju pojedinih srpskih članova, na dnevni red je, posle duge diskusije, stavljena i rasprava o političkim okupljanjima naroda u Srbiji. Srpski članovi federalnog CK naglašavali su da se ne mogu u istu ravan staviti „kontrarevolucija na Kosovu i okupljanje Srba i Crnogoraca“. Veoma dugo uvodno izlaganje podneo je Franc Šetinc. On je snažno branio postojeća ustavna rešenja: „Pojedinci su počeli čak da navode Ustav iz 1974. kao krivca za sve naše probleme. Neki istoriju pretvaraju u mitove. Našu misao hoće da okuju u bolnu prošlost, umesto da je oslobode i uposle radom za uspešniju budućnost“.⁵⁴

⁵² Isto, 5.

⁵³ Navedeno prema: *Borba*, 28. jul 1988, 1.

⁵⁴ Navedeno prema: *Borba*, 30–31. jul 1988, 2.

Milošević je istupao jako oštro, odbacio je prigovore o instrumentalizaciji protesta i podržao je tezu o samonikloj „srpskoj revoluciji“. Posebno je naglasio da treba prekinuti sa „licemernom praksom da se poniženi proglašavaju za društveno opasne“. Govorio je i da se srpski narod plebiscitarno izjasnio za ustavne promene i društvenu reformu: „*I dok su na komitetima, tribinama, komisijama, okruglim stolovima, rukovodioci, stručnjaci raspravljali oko toga da li može ili ne može referendum u okvirima postojećih ustavnih pravila igre, referendum se u Srbiji na izvestan način dogodio. Radni ljudi i građani su bez inicijative, a pogotovu bez sugestija sa strane ili sa vrha, sami rekli lepo, kratko i jasno šta misle o promenama Ustava – tražili su te promene, tražili su javnost, tražili su poštovanje nadležnosti rezolucija, ali su, pre svega, tražili takođe i poštovanje osnovnih tekovina naše revolucije, Jugoslaviju, socijalizam, bratstvo i jedinstvo*“.⁵⁵

I drugog dana rada Plenuma najviše je govoreno o odbrani socijalizma u Jugoslaviji, u čemu su prednjačili delegati iz Srbije, pa je Milošević dobio podršku za svoju politiku. Stipe Šušteršič, predsednik Predsedništva CK SKJ, izjavio je „da se više ne bi smele dovoditi u pitanje“ ustavne promene u Srbiji, a Štefan Korošec je osudio vojvođansko rukovodstvo zbog odbijanja da razgovara sa narodom.⁵⁶ Borisav Jović i Josip Vrhovec oštro su polemisali oko toga da li su Srbi i Crnogorci zloupotrebljeni od strane srpskih nacionalista i da li u tome ima odgovornosti srpskog rukovodstva. Jović je je tvrdio da je rukovodstvo SK Srbije „marginalizovalo nacionaliste“.⁵⁷

Na ovom Plenumu čulo se mnogo zahteva, možda najviše od svih forumskih sastanaka u posleratnoj istoriji KPJ/ SKJ – da se utvrdi konkretna odgovornost najvišeg partijskog tela, ali i pojedinaca, zbog nesprovođenja zaključaka i razbuktavanja krize koja nije nagoveštavala ništa dobro. Ali, od toga se, kao i ranije, odustalo, što je bio samo još jedan argument za Miloševića da problem ustavnih promena preseče vaninstitucionalnim putem. Javnost u Srbiji je zasipana ocenama da su „ljudi očekivali više“, da neko mora biti odgovoran za nesprovođenje politike SKJ, kao i da „jedan deo članova“ CK ni ne želi da se „beskompromisno bori za rešavanje kosovske drame“.⁵⁸ Srpski pokret otpora je iz Kosova Polja saopštio kako su „izneverena očekivanja“; zatražena je i odgovornost za Josipa Vrhovca, Boška Krunića, Kolj Široku, Azema Vlasija, Svetislava Dolaševića i Kaćušu Jašari.⁵⁹ Miroslav Šolević je najavio i protestna okupljanja Srba sa Kosova i u drugim krajevima Jugoslavije.⁶⁰

⁵⁵ Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 255.

⁵⁶ *Politika*, 31. jul 1988, 1.

⁵⁷ Isto, 4.

⁵⁸ Isto, 6.

⁵⁹ *Borba*, 3. avgust 1988, 3.

⁶⁰ NIN, 7. avgust 1988, 15.

Prvi naredni veliki miting solidarnosti sa Srbima sa Kosova održan je u Vrbasu (Titovom) 27. avgusta 1988. Prvi govornik je bio Tomislav Vojvodić, predsednik Skupštine opštine ovog grada. Najvažnija poruka bila je „dosta nam je praznih priča“. Traženo je brzo suzbijanje „kontrarevolucije“ na Kosovu i odbrana Jugoslavije.⁶¹ Miloševiću u čast prvi put je spevana i izvedena pesma sledeće sadržine: „*Slobodane, slobodom te zvali, tebe vole veliki i mali. Dok se Slobo ovom zemljom kreće, narod nikom robovati neće. Sad se narod naveliko pita, ko će nama da zameni Tita. Sad se znade ko je drugi Tito, Slobodan je ime ponosito. Slobodane, ti narodni sine, sad se narod o slobodi brine*“.⁶²

Demonstracije u Vojvodini podelile su jugoslovenski partijski vrh; slovenačko rukovodstvo odmah je podržalo vojvođansko, uz objašnjenje da Vojvodina i Kosovo nisu samo u sastavu Srbije već i u sastavu Jugoslavije. Kosovski lideri insistirali su da i Srbija i Jugoslavija moraju da na isti način tretiraju demonstracije Albanaca (na Kosovu) i proteste Srba (van Kosova), odnosno da se albanski pokret ne može posmatrati kao „kontrarevolucija“ a srpski kao „revolucija“. Hrvatsko i bosansko rukovodstvo plašilo se „izvoza“ mitinga u svoje republike, što bi moglo da poremeti ionako krhku međunarodnu ravnotežu.⁶³ Vojvođansko rukovodstvo je ocenilo da mitinzi koriste samo „nosiocima antijugoslovenskog i antisamoupravnog ponašanja“; crnogorsko partijsko rukovodstvo je smatralo da mitinzi ne vode suštinskom „mijenjanju uzroka, a mogu imati krupne negativne političke posledice“. Zato je federalni partijski vrh zatražio od Miloševića da „preduzme sve što je potrebno“ kako bi se demonstracije zaustavile.

Kada je na mitinzima najavljeno da je sledeća parola: „Došlo je vreme za smenjivanje“, pojačani su zahtevi prema Miloševiću da se mitinzi okončaju i nezadovoljstvo naroda kanališe kroz institucije sistema. Pošto su skoro svi izvan Srbije bili protiv njega, Miloševića je pokrenuo novi talas iskazivanja „volje naroda“. Prvo je odbacio sve primedbe u vezi sa mitingom, uz objašnjenje da je masovno okupljanje građana i inače proizvod jugoslovenske revolucionarne tradicije. Na zajedničkoj sednici srpskog državnog i partijskog predsedništva 5. septembra 1988. Milošević je izjavio da su mitinzi „poštena, demokratska i očekivana reakcija“, da je samoupravna demokratija „najviši nivo demokratije za koju čovečanstvo zna“ i da poštovanje volje radničke klase i naroda treba da bude svetinja: „*Zahtev komunista da spreče organizovanje i da ne učestvuju na mitinzima, u osnovi znači zalaganje da se komunisti izoluju od naroda i istorijskih težnji. Uostalom,*

⁶¹ *Borba*, 29. avgust 1988, 1.

⁶² Isto, 3.

⁶³ Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974–1990)*, Beograd–Zagreb, 2003, 416.

*ljudi mogu da se okupe samo na onoj osnovi na kojoj se osećaju napadnutima i ugroženima. Napadnuti su kao Srbi i Crnogorci, napuštaju svoje domove kao Srbi i Crnogorci i, prema tome, brane se kao Srbi i Crnogorci. Ne mogu se okupiti kao Holanđani ili kao protestanti, ili kao radnici na plantažama pamuka, kad niko od njih nije ugrožen na toj osnovi“.*⁶⁴

Na ovoj sednici su i inače izrečene do tada najoštrije ocene o stanju na Kosovu i Metohiji: rečeno je da se od godina Drugog svetskog rata „ne pamti“ takvo nasilje na jugoslovenskom prostoru kao što je to bio slučaj na Kosovu; kontrarevolucija se širi i na Makedoniju, „kako bi separatisti obeležili Veliku Albaniju“; albanski nacionalisti ohrabreni su i „manifestovanim nejedinstvom“ u vrhu SKJ; sve poruke sa mitinga moraju se prihvatiti i sprovesti u život jer su mitinzi „primer velike socijalističke i patriotske svesti radnih ljudi“; ako se ništa hitno ne preduzme, prete „masovni međusobni obračuni i direktni međunacionalni sukobi“. Zahtevano je da se odmah realizuje odluka Predsedništva SFRJ o slanju posebnog odreda „savezne milicije“ na Kosovo, i to u sve opštine, a u samoj Srbiji će se formirati dodatne snage koje će biti pomoć Saveznom odredu. Na kraju je najavljeno i utvrđivanje političke odgovornosti rukovodstva Kosova.⁶⁵

Tako se srpsko rukovodstvo postavilo u jednu neobičnu, ali za sebe vrlo povoljnu poziciju: istovremeno je bilo i vlast (u Srbiji) i opozicija (prema okoštalom federalnom partijskom rukovodstvu). Ta ambivalentnost pomogla je Miloševiću da se legitimise kao jasna alternativa institucijama koje su izgubile podršku a ne kao predstavnik sistema u kojem je on bio na vrhu piramide. Tako su Milošević i SK Srbije istovremeno postali zagovornici moderne, jake države i zastupnici poluanarhične „antibirokratske revolucije“ koja je trebalo da sruši postojeću državnu strukturu i uspostavi novu, bolju. Sa jedne strane, Milošević je napadao anarhizam a sa druge ga je štutio i proglašavao za „spontani pokret masa“. Takvu mogućnost ponudio je i drugima: onima koji su još uvek verovali u socijalizam i Jugoslaviju, ali i onima koji su hteli promene oba ova koncepta. Mnogi dojučerašnji komunistički aparatčici postali su odjednom „narodni tribuni“. I građani su učinili isto: podrška Miloševiću bila je podrška alternativni postojećem poretku, ali to je značilo da takvi ljudi nisu ni antikomunisti, ni opozicionari, ni antijugosloveni, što je još uvek predstavljalo jeres u srpskom društvu. Oni su mogli da budu i Srbi i Jugosloveni, i članovi partije i narodni predstavnici.⁶⁶

Zato je Milošević stekao značajnu podršku u narodu, ali i u intelektualnoj eliti. Tako je ponovo oživela duboko ukorenjena dvostrukost u podsvesnom kolektivnom mentalitetu srpskog naroda.

⁶⁴ Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 260.

⁶⁵ *Borba*, 6. septembar 1988, 1.

⁶⁶ D. Jović, *Jugoslavija*, 418.

Novi veliki miting u organizaciji Srpskog pokreta otpora održan je 15. septembra u Sremskoj Mitrovici (oko 30.000 građana). Tražena je primena svih političkih, ustavnih i zakonskih mera kako bi se obezbedila sigurnost Srba i Crnogoraca na Kosovu, a nije izostao ni zahtev za smenama.⁶⁷ Istoga dana Bogdan Trifunović je u Valjevu, na mitingu povodom dana grada, rekao da „ne mogu ostati na svojim mestima oni koji ne rade kako treba i oni koji su izgubili poverenje naroda“. I dalje je na snazi bila ocena da je na Kosovu i Metohiji u pitanju „kontrarevolucija“, pa je Trifunović tražio dosledno poštovanje „stavova dva kongresa SKJ i mnogih drugih partijskih i državnih dokumenata“.⁶⁸

Mitinzima solidarnosti nastavljani su nesmanjenim tempom. Najburnije je bilo 25. septembra: u Novom Sadu okupilo se do 50.000 ljudi, a u Nišu oko 300.000 građana. I ovde je osnovni zahtev bio utvrđivanje odgovornosti, a traženo je i uvođenje vanrednog stanja na Kosovu. Istoga dana Srpski pokret otpora organizovao je do tada najveći miting u Crnoj Gori (pre toga su manji skupovi solidarnosti održani u Nikšiću i na Cetinju). U Andrijevići se okupilo oko 30.000 ljudi, uglavnom sa severa Crne Gore. Miting je otvorio Vojislav Došljak, predsednik Opštinske konferencije SSRN Ivanograda: „*Ko god nije spreman, ko ne može, ko ne umije, nema snage i hrabrosti da se uhvati u koštac sa ovim najtežim jugoslovenskim problemom, neka se odmah sam skloni sa našeg puta, puta bratstva i jedinstva*“.⁶⁹ Naredni veliki miting održan je 27. septembra u Čačku (80.000 učesnika).

Pod utiskom izliva nezadovoljstva u Srbiji, a delimično i zbog straha od promena na opštem planu, Predsedništvo Centralnog komiteta SKJ podržalo je 30. septembra ustavne promene u Srbiji. Milošević je ponovio dobro poznate stavove srpske politike: u Srbiji mora da postoji jedna a ne tri države; Srbija mora da bude „istovetna sa drugim republikama“; da je postojala politička volja da se „shvati i prihvati“ činjenica da je „apsolutno neophodno“ da Srbija u državnim funkcijama mora da ima „izvesnu osnovnu regulativu“ na celoj teritoriji, do krize ne bi ni došlo.⁷⁰ Objašnjenje za podržavanje ustavnih promena dao je Stipe Šušar – one su neophodne i predlozi Srbije „u osnovi“ su prihvatljivi: „*Neka ustavna rješenja i njihova kasnija razrada u pravcu da smo do krajnjih konsekvenci razvili pokrajine kao konstitutivni element federacije, a zapostavili smo da su one sastavni dio*

⁶⁷ *Borba*, 16. septembar 1988, 9.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ *Borba*, 26. septembar 1988, 3–4. – Predsedništvo CK SK Crne Gore ocenilo je 25. septembra da više nema potrebe za mitinzima u Crnoj Gori. Kao posebno negativan, ocenilo je skup u Nikšiću gde su srbi sa Kosova zastupali „neke od ranije dobro znanih mračnih teza kojima se sa velikosrpskih i nacionalističkih pozicija drsko pokušava da negira Crna Gora“ („*Borba*“, 26. septembar 1988, 3).

⁷⁰ *Borba*, 1–2. oktobar 1988, 5.

SR Srbije. Pokrajine imaju i takve ingerencije koje nema tzv. uža Srbija, a niti druge republike. Niko više ne bi smeo dolivati ulje na vatru sporova i daljnjeg podizanja užarene političke temperature ako se zna da se u predloženim ustavnim promenama afirmiše državnost Srbije a ničim ne ugrožava autonomnost pokrajina“.⁷¹

Podrška koju je dobio u najvišem partijskom telu, bila je znak za Miloševića da izvrši dodatni pritisak. Tokom 1. i 2. oktobra održana je serija mitinga (u Pirotu, Prokuplju, Smederevskoj Palanci, Surdulici, Vranju, Kikindi, Putincima, Bačkoj Palanci i Uroševcu) na kojima je, prema zvaničnim podacima, učestvovalo oko 400.000 građana. Dominirale su parole da niko ne sme da „dira u srce Jugoslavije“, ali i da Srbija traži „pravedan status“ u Federaciji jer se ne bori za stvaranje neke treće Jugoslavije ili za „veliku Srbiju“. Odbrana Kosova i Metohije bila je dominantna tema: „Sa mitinga solidarnosti i bratstva i jedinstva još jednom je odjeknuo jasan i odlučujući zahtev naroda koji traži što hitniju promenu Ustava u SR Srbiji i slamanje kontrarevolucije na Kosovu“.⁷²

Slamanje vojvođanskog rukovodstva bilo je pitanje dana. Predsedništvo Srbije održalo je 3. oktobra sednicu na kojoj su još jednom podržani mitinzi jer su oni obezbeđivali „jedinstvo“ u Srbiji, ali i Jugoslaviji, a garantovali su i njihov dalji „socijalistički samoupravni demokratski razvoj“. Mitinzi su pozitivno vrednovani jer je preko njih izvršena i „politička mobilizacija radničke klase za brži izlazak iz ekonomske krize“. Istovremeno su još jednom osuđeni svi napadi na Tita: „Svoj stav prema tim napadima izrazili su, masovno, radni ljudi i građani na mitinzima, odlučnim stavom da je napad na Tita napad na revoluciju, na Jugoslaviju, na radničku klasu i narod“.⁷³

Dešavanja u Vojvodini dobila su epilog 5. oktobra, kada je više desetina hiljada ljudi na mitingu u Novom Sadu kamenicama i flašama jogurta gađalo zgradu Predsedništva SAP Vojvodine i time nateralo pokrajinsko rukovodstvo da podnese ostavke. I ovoga puta u pitanju je bio „spontani protestni miting“ i „nepredviđeno okupljanje radnika i građana“.⁷⁴ Iskra je zapaljena 2. oktobra u Bačkoj Palanci, kada su Mihalj Kertes, partijski sekretar, i Radovan Pankov, predsednik opštine ovog grada, na „mitingu solidarnosti“ podržali Slobodana Miloševića. Zbog toga je Predsedništvo PK SK Vojvodine 4. oktobra zatražilo utvrđivanje njihove odgovornosti jer su izneli „neosnovane optužbe, druge

⁷¹ Politika, 1. oktobar 1988, 1.

⁷² Politika, 2. oktobar 1988, 1. – Kao neprihvatljivo osuđeno je pevanje dve pesme u srcu Srema, Putincima: „Ko to sinoć kroz Topolu prođe, čini mi se da je Karađorđe“ i „Ne damo te zemljo Obilića, ne damo te bez krvoprolića“. (Politika, 2. oktobar 1988, 7).

⁷³ Politika, 4. oktobar 1988, 1.

⁷⁴ Politika, 6. oktobar 1988, 1.

neistine i dezinformacije sračunate na moralno i političko diskreditovanje rukovodstva Vojvodine“.⁷⁵ Mediji u Srbiji posebno su prenosili reči Mihalja Kertesa („Brace“) da mu „prete smrću“. On je i molio: „Zaštitite mi decu“.⁷⁶

Demonstranti su iz Bačke Palanke krenuli ka Novom Sadu. Kertes je bio i glavni govornik i na mitingu u glavnom gradu Vojvodine. U partijsku propagandu, ali i u nacionalnu mitologiju ušle su sledeće reči: „*Ako se ja kao Mađar ne bojim Srbije, što se oni, Srbi, nje boje*“. Kertes je održao zapaljiv nacionalni govor koji će mu kasnije omogućiti privilegovan položaj u hijerarhiji Miloševićevog režima: „*Pokrajinsko rukovodstvo mora da ode, moraju da se vrate Albanci koji nemaju naše državljanstvo. Sinan Hasani mora da odgovara za genocid koji Evropa nije zapamtila. Neka mi sudi narod u Bačkoj Palanci*“.⁷⁷ Demonstranti nisu odustajali od svojih zahteva, iako je Milovan Šogorov izjavio da će „ovih dana“ doći do usaglašavanja oko ustavnih promena u Srbiji.⁷⁸

Istovremeno je Milošević zakazao vanrednu sednicu CK SK Srbije na kojoj je zatraženo utvrđivanje odgovornosti za rukovodioce u Vojvodini „zato što su svojim sebičnim, autonomaškim delovanjem doveli do teške političke situacije“. Ocenjeno je i da se vojvođansko rukovodstvo „sukobilo“ sa narodom. U međuvremenu je stigla informacija da je vojvođansko rukovodstvo zatražilo i vojnu intervenciju. Milovan Šogorov, šef partijske organizacije koji je istovremeno bio i predsednik Pokrajinskog komiteta za Opštenarodnu odbranu, poslao je pisma rukovodstvima Republike i Federacije i obavestio ih da pokrajinsko rukovodstvo ne može da kontroliše situaciju u Vojvodini. Od Predsedništva SFRJ zatražio je da preduzme „odgovarajuće mere“.⁷⁹ Petar Gračanin je pozvao Lazara Mojsova, tadašnjeg predsednik Predsedništva SFRJ, koji mu je potvrdio tačnost te informacije, kao i da se Nikola Ljubičić sa tim saglasio. Ubrzo se, međutim, utvrdilo, da vojska u nekoj republici može da interveniše samo ako se sa tim saglasi predsednik te republike, sa čime se, naravno, Gračanin nije složio.⁸⁰

Milošević je zatim na otvorenom delu sednice rekao da se vanredne mere ne mogu uvesti „jer se ovde radi o protestu radnika, o političkom stavu radnika. To ne treba i ne može da se rešava vanrednim merama, već političkim sredstvima u skladu sa zahtevima radnika i građana Vojvodi-

⁷⁵ Navedeno prema: „*Borba*“, 6. oktobar 1988, 1.

⁷⁶ *Politika*, 6. oktobar 1988, 9.

⁷⁷ Isto, 10.

⁷⁸ *Borba*, 6. oktobar 1988, 3.

⁷⁹ Navedeno prema: *Borba*, 7. oktobar 1988, 5.

⁸⁰ Slavoljub Đukić, *Između slave i anateme. Politička biografija Slobodana Miloševića*, Beograd, 1997, 108.

ne“.⁸¹ Milošević je bio i neobično nestrpljiv: „Pre nego što nastavimo dalje, događaji su veoma brzi i ne bismo mogli da vodimo ovde jednu široku raspravu i duge diskusije. Ko šta ima da kaže u vezi sa ovim ocenama, molim da to nastoji da učini vrlo kratko“.⁸² Zaključke Predsedništva CK okupljenim građanima pročitao je Zoran Sokolović. Tokom noći 6. oktobra u Novom Sadu okupilo se do 150.000 ljudi: „To nije bio miting – to je bio silovit izliv narodne volje i, reklo bi se, narodnog naređenja: smeniti nosioce autonomaške politike“.⁸³ Predsedništvo Pokrajinskog komiteta SK Vojvodine podnelo je kolektivnu ostavku; ostavku je podneo i Nandor Major, predsednik Predsedništva SAP Vojvodine. Mediji u Srbiji ocenili su da „jedna uskogruda i duboko pogrešna politika doživljava fijasko“.⁸⁴

Tako je Milošević obezbedio i „drugi glas“ iz Srbije u federalnim institucijama.

⁸¹ *Politika*, 7. oktobar 1988, 1.

⁸² Navedeno prema: „Borba“, 7. oktobar 1988, 1.

⁸³ *Politika*, 7. oktobar 1988, 1.

⁸⁴ Isto. – Po okončanju protesta u Bačkoj Palanci je priređeno narodno veselje: „Oko 14 časova grupa građana iz Bačke Palanke vratila se u svoje mesto, gde je za po podne predviđeno veliko narodno veselje. Kako Palančani kažu, veselice se s velikim razlogom: narod je izvejavao svoju veliku pobedu“. („Politika“, 7. oktobar 1988, 11).

Kosta Nikolić

„IT WILL EITHER THE REPUBLIC OF SERBIA, OR IT WILL NOT
LONGER EXIST“, CONSTITUTIONAL CHANGES IN SERBIA 1989 (I)

Summary

This article reviles the process of constitutional changes in Serbia in 1989. It describe the events between the end of the Eighth session of the Central Committee o the Serbian Communist Party (1987) and the period of the fall of the political leadership in province of Vojvodina (1988). In the focus of the author's analysis were the events known at that time as „Anti-bureaucratic Revolution“ which was started by the appaearence of the Slobodan Milošević in power. It also describes the resistance given to changes in the Serbian Constitution by the leaderships of the two Serbian provinces, Kosovo and Vojvodina at the time.

In this very same period Slobodan Milošević became the national leader of the whole Serbian people in Yugoslavia. In the Serbia proper, the biggest Yugoslav republic at the time, millions of Serbs came to the „rallies of truth“ devoted to the Kosovo issues, shouting Milošević's name. The atmosphere looked like the awakening from the religious trance. It turned out that Milošević knew how to use the wave of nationalism, that swept all over the Yugoslavia, better than anyone in the political scene. This Serbian (Milošević's) national movement was celebrated like the newborn dignity of the nation. The Serbs believed that Milošević was the one which have give back their national identity and the right to say that they were Serbian. This specific national „trance“ was strongly supported by the media: the most powerfull – The Belgrade Television and „Politika“ newspaper.